

М. С. Омельченкокандидат педагогічних наук,
доцент кафедри спеціальної педагогіки та інклюзії
Донбаський державний педагогічний університет

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІДОМОСТІ КОРЕКЦІЙНОГО ПЕДАГОГА В ПЕРІОД ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ

У даній науковій статті розглянуто особливості протікання процесу розвитку професійної свідомості корекційного педагога на етапі професійної адаптації. Особливого значення при цьому набуває врахування стану психічного напруження професіонала-початківця, його вплив на систему професійного цілеутворення, професійно-мотиваційну деформацію та інші компоненти професійної свідомості.

Ключові слова: корекційний педагог, професійна адаптація, професійна мотивація, професійна свідомість.

Постановка проблеми. Динамічні та суперечливі освітні реалії сьогодення суттєво змінили вимоги до педагога як професіонала. Перехід до інклюзивної форми навчання на всіх рівнях освітньої галузі підвищив значущість професійної відповідальності корекційних педагогів за організацію навчально-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами в середовищі однолітків, які розвиваються нормально. У зв'язку з цим для теорії і практики педагогічної діяльності корекційного педагога гостро постає проблема прогнозування успішності діяльності в нових умовах, а для психологічної науки – виявлення та вивчення психологічних факторів, що визначають результативність професійної діяльності й особливості функціонування особистості серед мінливих умов навколишнього оточення.

Проблеми підвищення рівня педагогічного професіоналізму активно розробляються в сучасній психологічній науці України та зарубіжжя (К.В. Бабак, В.В. Желанова, О. Кравців, Є.В. Лопанова, Н.Ю. Малій тощо). Питань професійного розвитку саме корекційних педагогів у своїх дослідженнях торкалися О.Д. Гонєєв, С.П. Миронова, В.М. Синьов, О.П. Хохліна та ін. Особливий інтерес викликають наукові праці, присвячені своєрідності становлення педагога як професіонала в період адаптації до професії (Я.В. Абсолямова, Т.А. Борова, І.І. Бондаренко, С.С. Ізбаш, С.М. Кулик, І.І. Облес, О.Г. Солодухова, С.М. Хатунцева, Л.П. Хахула, Н.О. Чайкіна тощо), адже саме на даному професійному етапі зовнішні та особистісні фактори чинять якісні зміни в компонентах професійної свідомості педагога, які у свою чергу можуть суттєво вплинути на хід її подальшого формування. Так, дослідження, присвячені виявленню форм та рівнів прояву психічного напруження на етапі професійної адаптації, що чинить різнобічний вплив на результативність професійної діяльності, було здійс-

нено вченими І.А. Володіною, Л.М. Захаровою, Т.М. Клибанівською, Д.П. Приходько, П.І. Сергеем, Ю.В. Яршом.

Мета статті – аналіз своєрідності розвитку свідомості корекційного педагога на етапі професійної адаптації.

Виклад основного матеріалу. Разом із розвитком професійної діяльності вдосконалюються зв'язки суб'єкта із соціальним та предметним оточенням, які визначають специфіку його професії. Все це сприяє розвитку професійної свідомості особистості, яка стає все більш диференційованою та відповідною професійним вимогам. Таким чином, проявляється прямий зв'язок рівня професійної свідомості та професійної майстерності.

Професіонали, успішні у своїй діяльності, ефективно працюють, досягають майстерності, здатні аналізувати проблеми у сфері власної професії та за її межами, краще усвідомлюють себе суб'єктом професійної діяльності, тобто володіють диференційованою та розвинутою професійною свідомістю. Разом із тим труднощі в русі лінії професійної майстерності у більшій мірі виникають у суб'єктів із низьким рівнем професійної свідомості. Таким чином, ускладнення професійної структури особистості та зрілість професійної свідомості є важливими критеріями розвитку професіоналізму [7, с. 107]. Професіоналізм людини передбачає досягнення нею високих результатів, високу продуктивність праці, а також обов'язкову наявність відповідних психологічних компонент – внутрішнє ставлення людини до праці, стан її психічних якостей.

Показовим періодом для виявлення динаміки та якості розвитку компонент професійної свідомості корекційного педагога є адаптаційний етап його професійної діяльності. Даний етап, у середньому, триває до 3–5 років стажу, однак у деяких випадках може затягуватися на тривалий період і протікати досить важко. Основним змістом періоду профе-

сійної адаптації корекційного педагога є пристосування суб'єкта до реальних умов професійної діяльності. Фізичні, розумові та інші можливості педагога, його знання та вміння, набуті на етапі професійного навчання, міра працездатності, особистісні та соціально-психологічні характеристики проявляються в реальних умовах організаційної та корекційно-педагогічної діяльності, забезпечуючи певну продуктивність професійних дій.

Провідними психологічними факторами, що визначають специфіку адаптаційного періоду, вважають стан психічної напруженості та стресу, який є природною закономірністю результату неузгодженості можливостей педагога та реальних професійних вимог. Значущим на цьому етапі є розуміння психології професійної свідомості корекційного педагога, закономірностей реалізації психологічного забезпечення розвитку його професійної діяльності та виявлення особливостей компонент свідомості.

У контексті формування професійної свідомості корекційного педагога особливо цікавим є процес професійного цілеутворення, який надає діяльності смислу та спрямовує її. При цьому слід враховувати й різні психічні стани, зокрема психічну напруженість молодих корекційних педагогів. Під впливом психічних станів відбуваються зміни в цілях суб'єкта професійної діяльності. Проте самі механізми формування цілей, їхня динаміка та реалізація в різних станах розкриті не повністю. Це зумовлено, мабуть, тим, що натеper є не досить вивченими закономірності виникнення, розвитку і трансформації психологічної реальності, яка, в більшій мірі феноменологічно, чим науково, визначається як психічний стан [5].

Необхідність урахування динаміки постановки цілей у стані психічної напруженості в контексті проблеми розвитку професійної свідомості корекційного педагога зумовлена забезпеченням її індивідуальної орієнтованості на основі виявлення закономірностей трансформацій професійної діяльності залежно від станів професійної напруженості. Окрім цього, все це забезпечує суб'єктів професійної діяльності інформацією про можливі, часто невідконтрольні, зміни діяльності в адаптаційний період, що підвищує довільність і контрольованість процесів, готує до саморегуляції в суб'єктивно напруженій професійній обстановці.

Розвиток професійної свідомості корекційного педагога в прямій залежності з формуванням професійних цілей являє собою поліфункціональний процес, що утруднює його аналіз, особливо професійно-мотиваційної компоненти. З одного боку, від мотивації залежить, як саме будуть використані різні функціональні можливості корекційного педагога, з іншого – мотиви є, як правило, прихованими від самоспоглядання. Таким чином, дуже важливим є вивчення про-

фесійно-мотиваційної компоненти непрямыми засобами, пов'язаними з цілепокладанням, адже утворення цілей є, здебільшого, усвідомленим, і за ним можна спостерігати

На відміну від професійних цілей, професійні мотиви не усвідомлюються суб'єктом професійної діяльності, хоча існують так звані цілі-мотиви, які є усвідомленими. Виходить, що, здійснюючи професійні дії, корекційний педагог може й не усвідомлювати їхній зв'язок із мотивом, і лише в емоціях, які з'являються в процесі його діяльності, він може побачити зв'язок дії з предметом потреби, наближення до нього або віддалення.

Таким чином, формування системи професійних цілей припускає такі варіанти, коли їхня недоцільність може виявитися вже після реалізації, від чого втрачають смисл зусилля з досягнення предмету потреби [4].

Психічна напруга в процесі професіоналізації корекційного педагога виникає, як правило, тоді, коли професійні можливості не відповідають професійним вимогам, або коли суб'єкт професійної діяльності повністю не пройшов період адаптації, що у свою чергу підсилює необхідність знань особливостей поведінки та постановки цілей у такому стані. Складність формування системи цілей пов'язана із законом онтогенетичного розвитку цілепокладання, сформульованим О.К. Тихомировим (1984), який витікає із загального закону розвитку психічних функцій Л.С. Виготського (1924–1934). Цей закон описує перехід від зовнішньої постановки цілей до внутрішньої під час первинного розподілення постановки цілей та її досягнення між двома людьми і наступного поєднання в діяльності однієї людини. На першому етапі цього процесу трапляються випадки побудови системи цілей не у відповідності з мотивом, який усвідомлює суб'єкт, що знаходиться у сфері потреб спілкування, підпорядкування тощо [2].

До таких проявів наближається також такий механізм цілеутворення, як засвоєння поставленої мети. Мета не інтегрує в індивідуальну діяльність із зовнішнього оточення, а формується самим суб'єктом (Б.Ф. Ломов). У змісті професійної діяльності корекційного педагога це можна розглядати таким чином, що ззовні можуть пред'являтися професійні вимоги до індивіда, але чи стане ця вимога професійною метою, залежить вже від того, з якими професійними мотивами особистості пов'яжеться така вимога, якого набуде особистісного чи професійного смислу, який напрям професійної діяльності, характер чи засоби дій визначить. Оскільки дотримання професійної вимоги, яка містить у собі певний професійний результат, можна здійснювати різними шляхами, то за умови збереження основного змісту цього образу, залежно від професійних мотивів особистості суб'єкта професійної діяльності, система

конкретних професійних цілей з його досягнення може бути в різних фахівців різною навіть за схожих професійних обставин. При цьому суб'єкт, який ставить перед собою професійну мету, може отримати несподівані наслідки постановки професійної вимоги у вигляді проміжних результатів діяльності виконавця.

Через те, що професійні мотиви, як вже було зазначено, приховані від спостереження, і за системою цілей, які реалізуються, неоднозначно можна визначити професійну мотивацію, особливо в разі засвоєння заданої мети, необхідно визначити ті умови, які дозволяють виявити реальну професійну мотивацію суб'єкта.

Ще один аспект проблеми виявлення реальної професійної мотивації під час аналізу динаміки системи цілеутворення в стані психічного напруження пов'язаний з вивченням тимчасової професійної діяльності, зокрема, порушення послідовності реалізації системи цілей або плану, в якому ця система цілей суб'єкта існує. В адаптаційний період професійної діяльності корекційного педагога в стані психічної напруженості закономірно виникатимуть ситуації підвищення значущості деяких професійних мотивів порівняно із ситуацією попереднього планування діяльності. Окрім цього, на етапі попереднього планування домінують свідомі форми планування професійної діяльності, а в стані напруженості часто пріоритет регуляції діяльності переходить на емоційні механізми, що буде позначатися на актуальній мотивації й, відповідно, на реалізації системи цілей зі змістовної та часової сторін.

Обов'язкова психологічна підготовка корекційного педагога має враховувати природні деформації системи професійних цілей у стані психічної напруженості, прогнозувати їх, створюючи попередній образ професійної поведінки суб'єкта діяльності, моделюючи умови для корекції поведінки, подолання негативних наслідків несприятливих станів. Це зумовлює проблему вивчення змін у професійній свідомості колекційного педагога та у його поведінці в стані психічної напруженості.

Актуалізація тієї чи іншої форми психічного напруження залежить як від забезпечення професійної діяльності з боку мотивації, протиріччя якої загострюються в ситуаціях загрози авторитету, самооцінці фахівця, іноді його нервово-психічного стану, так і з боку психологічних ресурсів суб'єкта, які полягають в основі побудови ефективної професійної діяльності.

Враховуючи те, що в ситуаціях із підвищеними вимогами до людини, за рахунок оцінки суб'єктом психологічної чи фізичної загрози змінюється і мотивація, мають відбутися зміни і в системі цілей, які входять у певний план дій, як попередньо складений, так і той, що формується поетапно. Щоб зрозуміти основні тенденції динаміки цілей, необ-

хідний аналіз факторів, які впливають на систему цілей. Особливу роль при цьому відіграє ситуація засвоєння цілі суб'єктом, який знаходиться в стані оперативного покою, за умови попереднього планування майбутньої діяльності [6].

Для процесу прийняття професійної цілі, яка задається через зовнішню вимогу (проведення заняття у відповідності з освітньою програмою), типовим є те, що відбувається не лише пов'язування цієї цілі з одним чи кількома професійними мотивами; дана ціль стає підціллю відносно усвідомленої цілі корекційного педагога, що співвідноситься з певною важливою потребою прагматичного характеру і тому є мотивом-ціллю (оцінка з боку керівництва, прагнення сформулювати у дітей знання та навички тощо). В іншому випадку ціль не треба було би ставити, її б поставив перед собою сам корекційний педагог перед початком діяльності, рухомий актуалізованою потребою.

Прийняття професійної цілі супроводжується взаємодією двох основних факторів – сили мотивації та оцінки власних ресурсів відносно професійних умов, в яких ціль поставлена. Опосередкує їхню взаємодію такий фактор, як напрям професійної мотивації, тобто переважає надія на успіх чи страх невдачі. Вже на цьому рівні – прийняття цілі до планування професійної діяльності – виникає можливість розвитку стану психічної напруженості в операційній формі за умови надії на успіх та в емоційній формі в разі домінування страху через невдачу [1].

Усвідомленість професійної цілі визначає включення її в переважно раціональну систему планування і пов'язаність для суб'єкта з усвідомленою мотивом-ціллю. Залежно від індивідуального стану професійної свідомості корекційного педагога він складає план, який включає систему професійних цілей, співвіднесених між собою за значенням, часовою послідовністю, тривалістю дій з урахуванням варіантів за наявності тих чи інших проміжних результатів.

Окрім професійної свідомості корекційного педагога, існують інші психологічні змісти, які не усвідомлюються або усвідомлюються частково, залежно від рівня розвитку професійно-рефлексивної компоненти професійної свідомості. Вони проявляються в полімотивованості професійної діяльності, як ті, що одночасно існують у кожному професійно-діяльничому акті відношення корекційного педагога до соціального оточення, самого себе тощо, але в раціональному плануванні діяльності за існуючої системи професійної підготовки не враховуються ним. Тому на рівні професійної свідомості діяльність виявляється спланованою на рівні прагматичної мотивації.

Реальний прояв неусвідомленої мотивованості виявляється в динаміці рівня домагань у так званому цільовому відношенні. Фахівці, зорі-

ентовані на успіх, обирають цілі, розташовані помірно вище їхнього наявного результату. Ті, хто стурбований можливою невдачею, намічають цілі в екстремальних зонах. Таким чином, рівень домагань розглядається як репрезент мотивації досягнення [3].

Варто відзначити, що в професійній діяльності корекційного педагога необхідність пошуку варіантів у разі виникнення невдач є небажаною і навіть етично неможливою обставиною в силу появи небажаних виховних і навчальних ефектів. Таким чином, корегування слід вносити в саму систему професійних цілей, змінити їх або узгодити відповідно до нових професійних умов.

У зв'язку з тим, що професійна діяльність мотивована двобічно – прагматично та особистісно, операційна форма напруження, характерна для емоційно нейтральних ситуацій професійного планування або самої праці, закономірно замінюється в складній ситуації її емоційною формою, або підвищується рівень емоційного напруження, яке утворилося на попередньому етапі за рахунок того, що суб'єкту презентується невдача відповідно до особистісної мотивації.

Варто відзначити, що дія емоційного фактору може бути неоднозначною. Існують такі прояви стану психічного напруження, коли простежується позитивна активуюча роль емоцій, які сприяють більш швидкому і точному виконанню дій, особливо автоматизованих, миттєвому прийняттю рішення, творчому підходу до рішення проблем.

Вплив емоційного фактору на динаміку професійних цілей свідчить, що позитивний емоційний процес може сприяти стабілізації системи цілей, діючи, як емоційне підкріплення адекватного плану, але може викликати і збиття цілей за рахунок порушення функціонування психічних процесів, які лежать в основі оцінки результатів професійної діяльності і, власне, її реалізації.

Висновки. На сучасному етапі залишається невивченим питання: які змістовні зміни відбуваються в компонентах професійної свідомості корекційного педагога в стані психічного напруження. Логічно припустити, що незалежно від того, що викликало невдачу в реалізації запланованої професійної діяльності, в стані психічного напруження компоненти професійної свідомості корекційного педагога змінюватимуться на основі емоційної регуляції і спрямовуватимуться з досягнення професійного мотива-цілі на досягнення особистісних мотивів.

Варто очікувати, що така переорієнтація буде залежати від інтенсивності емоційного процесу та низки емоційних особливостей. Зростання інтенсивності емоційного процесу має сприяти переорієнтації, а індивідуальні особливості (тип нервової системи, характер, рівень вольової саморегуляції, рівень творчості, орієнтація на успіх або запобігання невдачі, орієнтація на референтну групу тощо) можуть сприяти переорієнтації і так само стримувати, стабілізувати вплив на систему цілей.

Література:

1. Везенкова Г.І. Проблема самоактуалізації майбутніх вчителів до реалізації їх життєвих домагань: матеріали I Міжнар. наук. конф. («Науковий світ – 2008: стратегія та перспективи розвитку»), (м. Вінниця, 11–24 лютого 2008 р.); М-во освіти і науки України, Вінницький держ. пед. ун-т імені М.Коцюбинського. Вінниця: Макс-Принт, 2008. С. 72–76.
2. Захарова Л.Н. Психическая напряженность и прогнозирование профессиональной успешности в экстремальных условиях деятельности. Психологические механизмы регуляции поведения и оптимизация трудовой и учебной деятельности. М., 1987.
3. Меднікова Г.І. Дослідження самооцінки та рівня домагань особистості як динамічної системи. Вісник ХДПУ ім. Г.С. Сковороди. Психологія. Харків: ХДПУ, 2001. Вип. 7. С. 122–126.
4. Мельничук І.Я. Місце рефлексії при утворенні професійно-важливих цілей фахівця. Вісник Харківського державного педагогічного університету ім. Г.Сковороди. Харків, 2001. Серія «Психологія». Випуск 5. С. 130–135.
5. Сергеева И.В., Чернобровкин В.Н. Сравнительный анализ проявлений тревожности у студентов педагогических вузов и учителей. Наука і освіта. Одеса, 2000. № 1–2. С. 117–118.
6. Щотка О.П. Стратегія співробітництва в індивідуальному консультуванні студентів, орієнтованих на професійну кар'єру. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. 2001. № 3. Кн. 1. С. 153–158.
7. Цвык В.А. Профессиональное сознание личности: понятие и структура. Вестник РУДН. Сер. «Философия». 2004–2005. № 1 (10–11). С. 104–115.

Омельченко М. С. Особенности развития сознания коррекционного педагога в период профессиональной адаптации

В данной научной статье рассмотрены особенности протекания процесса развития профессионального сознания коррекционного педагога на этапе профессиональной адаптации. Особенное значение при этом приобретает учет состояния психического напряжения начинающего профессионала, его влияние на систему профессионального целеобразования, профессионально-мотивационную деформацию и другие компоненты профессионального сознания.

Ключевые слова: *коррекционный педагог, профессиональная адаптация, профессиональная мотивация, профессиональное сознание.*

Omelchenko M. S. Features of the development of consciousness correctional teacher in the period of professional adaptation

This scientific article describes the features of the process of the professional consciousness of a correctional teacher at the stage of professional adaptation. At the same time, taking into account the state of mental stress of a novice professional, its influence on the system of professional goal formation, professional and motivational deformation and other components of professional consciousness are of particular importance.

Key words: *correctional teacher, professional adaptation, professional motivation, professional consciousness.*